SUMQAYIT TƏXRİBATI

- erməni millətçilərinin çirkin əməli

Ötən əsrin 80-ci illərində erməni təbliğat maşını Qorbaçovun hakimiyyətə gəlişi ilə daha açıq şəkildə fəaliyyət göstərməyə başladı. Ermənistanın rəhbərləri xaricdə yaşayan lobbi üzvləri ilə vaxtaşırı görüşlər keçirir, Dağlıq Qarabağ məsələsini kiçik müzakirə masasından böyük hərəkət mexanizminə çevirirdilər. Sovet dövlət orqanlarında çalışan ermənipərəst çevrələr qığılcım rolunu oynayacaq şəhərin yerini müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkmədilər. Təxribatın başlanğıcı üçün Sumqayıtı seçdilər.

Sonradan baş verən hadisələrlə bağlı çox fikirlər irəli sürülmüş, mülahizələr yürüdülmüş, lakin heç bir qüvvə həqiqəti üstələməmişdi. Həmin hadisələrin ermənilərin özləri tərəfindən törədilməsi faktı Çin səddi kimi bütün prizmalardan özünü gizlədə bilməmişdi.

Respublikanın Əməkdar jurnalisti Eyruz Məmmədov 30 ildir ki, 1988-ci ilin fevral ayında Sumqayıtda baş vermiş hadisələrin tədqiqi ilə məşğul olur. Onun ssenarisi əsasında bir neçə sənədli film çəkilib, kitabları türk, rus, ingilis, alman, ispan dillərinə tərcümə olunaraq dünya ictimaiyyətinə çatdırılıb. Araşdırmaçı jurnalist 1988-1993-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin Sumqayıt şöbəsinin sədri vəzifəsində çalışmış, hazırda təqaüddə olan və Ukraynada yaşayan polkovnik Vladimir Lebedevdən müsahibə almışdır. V.Lebedev Sumqayıt hadisələri ilə bağlı bir çox məqamlara aydınlıq gətirmiş, dövrün qaranlıq səhifələrini həqiqət prizmasından keçirərək ermənilərin törətdiyi süni "genosid" planlarının üstünün açılmasında yardımçı olmuşdur. Həmin müsahibəni təqdim edirik:

Sumqayıtda baş vermiş hadisələr ermənilərin törətdiyi terror aktı idi

- Vladimir Nazaroviç, bilirik ki, SSRİ-nin vaxtında DTK dövlətin içində dövlət sayılırdı. Bu xüsusi xidmət orqanlarında minlərlə, bəlkə də on minlərlə çekist çalışırdı. 1988-ci ilin fevral ayında Sumqayıtda baş vermiş məlum hadisələrdən sonra necə oldu ki, Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin Sumqayıt şöbəsinə rəhbərlik etməyə məhz sizi göndərdilər?

- Bunun öz səbəbi vardı. Mən əslən Ukraynanın Luqansk şəhərindənəm. Təhlükəsizlik komitəsinin əməkdaşı kimi sənaye müəssisələrinin təhlkəsizliyi ilə məşğul idim. İllər keçdikcə hökumətə, kommunist partiyasına qarşı etiraz dalğaları başlandı. Milli zəmində münaqişələr yaranırdı. Məni altı aylıq əks-kəşfiyyat kursunda oxumağa göndərdilər. Məqsəd sənaye müəssisələrində və təşkilatlarında milli zəmində münaqişələrin aradan qaldırılması istiqamətində ardıcıl iş aparmaq idi.

- Milli munaqişə yaşadığınız və çalışdığınız Ukraynada da mövcud idi?

- Qorbaçov 1985-ci ildə hakimiyyətə gələndən sonra onun apardığı səriştəsiz siyasət SSRİ kimi böyük bir dövlətin bünövrəsini sarsıtmağa başladı. Bu da təhlükəsizlik orqanlarını narahat etməyə bilməzdi. Mən Ukraynada yaşayır və işləyirdim. Respublikada nəhəng müəssisə və zavodlarda minlərlə, mən deyərdim, hətta on minlərlə fəhlə çalışırdı. Həmin müəssisə, zavod və kömür şaxtalarında müxtəlif millətlərin nümayəndələri çalışdığından aralarında milli zəmində münaqişələr yaradılır, sabotajla məşğul olur, hətta qəsdən əmək məhsuldarlığını aşağı salırdılar ki, fəhlələr arasında narazılıq baş qaldırsın. Hələ Qorbaçovun "yenidənqurma" siyasətindən xeyli əvvəl SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri Y.Andropovun göstərişi ilə yerlərdə iqtisadiyyata zərbə vuranlarla, sabotajla məşğul olanlarla iş aparmaq bizim qrupa tapşırılmışdı. Kommunist ideologiyasına sadiq olan çekistlər yaxşı bilirdilər ki, hər hansı informasiyanın düzgün yayılmaması ictimaiyyət arasında hansı rezonans doğura bilər. Ona görə də baş verən hadisələr məxfi saxlanılırdı. Məsələn, Ukraynada kömür şaxtalarının birində qəza nəticəsində 80 nəfər adam həlak olmuşdu. Bundan heç kimin xəbəri olmadı. İnformasiyanı blokadaya alır, fəhlələrin mitinq cəhdlərinə imkan verilmirdi. Bununla belə, xarici radoistansiyalar bar-bar bağırır, informasiyanın həqiqət olduğunu, bir az da öz siyasətlərinə uyğun şişirdərək sovet ictimaiyyətinə çatdırmağa çalışırdılar.

- Deyirsiniz ki, insanlar həlak olur, dezinformasiyalar yayılırdı. Bunun qabağını almaq üçün hansı tədbirlər görülürdü?

- Bizim qrup sənaye müəssisələrində milli zəmində baş verən münaqişələrlə məşğul olurdu. Belə ki, münaqişələr, iğtişaşlar getdikcə artırdı. Bəzilərini aradan qaldıra bilirdik. Onlara qarşı adekvat tədbirlər görülürdü. Həmin illər mən elmi iş üzərində də çalışırdım. Mövzum "millətlər arasında konfliktlərin yaranması və onların daxili proseslərə təsiri" idi.

- Bunu necə başa düşək?

- İzahını verim. Məsələn, zavodların birində bir millətdən olan nümayəndələr çox olanda, çoxluqla azlıq arasında münaqişə yaranırdı, qalmaqal düşürdü, bu, dövlət planına da təsir edirdi. Qorbaçovun hakimiyyəti illərində milli zəmində Almatıda, Sumqayıtda, Fərqanədə, Vilnüsdə, Tiflisdə, Oşda, Taşlakda qan töküldü. Bu, SSRİ DTK-nı ciddi narahat etməyə başladı. Məni Ukraynadan təcili olaraq Moskvaya çağırdılar. Orada mənə Qafqazda etno-psixoloji vəziyyətin yaranması, Azərbaycanla Ermənistan arasında münaqişənin tarixi, Dağlıq Qarabağ problemi haqqında materiallar verildi. Bir neçə gün onları oxumalı oldum. Bəzi məsələləri özüm üçün aydınlaşdırdım. Sonra SSRİ DTK-nın sədri Çebrikovla görüşdüm. O, milli məsələlərdə səriştəm olduğumu bildirib, bəzi məsləhətlər verdikdən sonra məni Sumqayıta göndərdi. Niyə məhz məni, deyə soruşursunuz. Moskva fikirləşdi ki, Sumqayıtda rus millətindən olan kadrın yerləşdirilməsi düzgün olmazdı. Belə ki, Sumqayıtda rus diasporu böyük idi. Həmin günlər ruslar qorxu altında yaşayırdılar. Hadisələrə birtərəfli yanaşmamaq və rusları müdafiə etməmək məqsədilə başqa bir millətin nümayəndəsinin göndərilməsi daha məqsədəuyğun sayılırdı. Bax belə, mən Sumqayıta gəldim.

- Siz deyirsiniz ki, Ukraynanın müəssisə və şaxtalarında milli zəmində münaqişələr yaranırdı, eləmi?

- Bəli.

- Ola bilərmi ki, bu işdə xarici kəşfiyyat orqanlarının əli olsun?

- Şübhəsiz. SSRİ-nin dağılması üçün gecə-gündüz çalışan xarici dövlətlər ilk növbədə millətləri üz-üzə qoymaq istəyirdilər. Etiraf etmək lazımdır ki, onlar buna nail oldular. Xarici kəşfiyyat orqanları sovetlərdə çalışan bəzi radikal qüvvələri satın alaraq, mövcud rejimə qarşı barışmaz olduqlarını tövsiyə edirdilər. Bunun üçün çoxlu vəsait ayrılırdı. Onu da deyim ki, ayrılan məbləğ heç də az deyildi. Milyonlar yox, milyardlarla ölçülürdü.

- Moskvada DTK-da olanda, yəqin ki, sizə konkret tapşırıqlar verilmişdi. Sirr deyilsə, həmin tapşırıqlar nədən ibarət idi?

- SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi sədrinin birinci müavini Bobkov məni yanına dəvət edərək belə bir məsləhət verdi ki, Azərbaycan elitası ilə ünsiyyətə girim, yaxından tanış olum, onların millətçilik əhvali-ruhiyyəsinin mənbəyini öyrənim. Etiraf edim ki, Azərbaycan ziyalıları arasında, istisna hallarını çıxmaq şərti ilə, millətçi ruhunda olan ziyalılara az rast gəlmək olardı. Onlar öz vətənlərini, millətini sevən, dostluğa sadiq və etibarlı idilər. Ermənistanda isə bunun əksi idi. Ziyalılar arasında millətçi əhvali-ruhiyyəsində olanlar daha çox idi. Hətta belə millətçilərə Ermənistan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsində də rast gəlmək olardı. Radikal qüvvələrə, Dağlıq Qarabağda fəaliyyət göstərən millətçilərə, daşnaklara bütün təlimatlar məhz bir mərkəzdən gəlirdi: Amerikada və Fransada yaşayan erməni lobbisindən.

Təxribatçılıq onların ana siyasətini təşkil edirdi. Fikir verin, Moskvada erməni terrorçuları, millətçiləri metronu partlatdılar. Bunu bütün SSRİ bilirdi. Lakin cinayətkarları ifşa edib, ictimaiyyətə çatdırmaq qəti qadağan olunmuşdu. Terrorçuların biri Yerevanda nəşr olunan "Pravda Armenii" qəzetinin baş redaktorunun oğlu idi. Kremldə, kəşfiyyat orqanlarında erməni millətindən olan vəzifəli şəxslər çox idi. Onlar da kimə, necə və nə cür təsir etməyi yaxşı bacarırdılar.

- Yəni SSRİ dövləti, DTK bu qədər aciz idi?

- Bilirsiniz, Qorbaçov Mərkəzi Komitənin baş katibi seçiləndən sonra hakimiyyət strukturlarında ermənilərin mövqeyi möhkəmlənmişdi. Həm də dövlət artıq korrupsiyaya qurşanmışdı. Erməni oliqarxları və xaricdə yaşayan erməni lobbisi bu işə xitam vermək üçün külli miqdarda vəsait ayırmışdılar.

- Belə çıxır ki, rüşvət verilirdi?

- Bəli.

- Kimə?

- Əlbəttə ki, Kremldə əyləşənlərə, Siyasi Büronun bəzi üzvlərinə, hüquq mühafizə orqanlarının rəhbərlərinə.

- Siz Azərbaycan elitası haqqında danışdınız...

- Bəli. Bir neçə akademiklə, o cümlədən Ziya Bünyadovla görüşdüm. Onların məsləhəti ilə, həm də bu haqda mənə Bobkov da demişdi. Mən Bakıda müsavatçıların hakimiyyətdə olduqları illəri öyrənməyə başladım, arxiv materiallarını araşdırdım, müxtəlif mənbələrə istinad edərək belə qənaətə gəldim ki, həmin dövrdə müsavatçılar başqa millətlərə qarşı qərəzli mövqedə olmamışlar. Ermənistanda isə belə deyildi. Onlar özlərini millətlər arasında ən yüksək irq hesab edir, 3 min illik "tarix"lərini insanların beyinlərinə doldurmağa çalışırdılar. Bu işdə erməni qriqoryan kilsəsinin də böyük əməyi olmuşdur. Onlar dini siyasəti ikinci plana çəkərək, milli mənsubiyyətlərinin qədim olduğunun, böyük Ermənistan dövlətinin mövcudluğunun təbliğatı ilə daha çox məşğul idilər. Onların dini kitablarının birində yazılmışdı: "Erməni xalqı dünyanın ən yüksək irqinə mənsubdur". Bu nə deməkdir? Bu, əsl faşist ideologiyası idi. Türkləri isə özlərinə düşmən sayırdılar. Ermənilərə dəstək verən isə həmişə Moskva olmuşdur. Hətta çar imperiyası ayrı-ayrı zaman kəsiyində erməniləri Qafqaza, ələlxüsus Azərbaycana ona görə köçürmüşdü ki, burada özlərinə forpost yaratsın, bununla da vaxt gələndə, dünya siyasəti, ilk növbədə, Rusiya çıxılmaz vəziyyətə düşəndə ermənilərin əli ilə Azərbaycana təzyiq göstərmək və bu işə türkləri cəlb etmək və onları zəiflətmək mümkün olsun.

Xaricdə yaşayan erməni oliqarxları 1980-ci illərin əvvəllərində Ermənistanın rəhbərliyindən tələb edirdilər ki, Dağlıq Qarabağ məsələsini qaldırsın, gələcəkdə milli sərvətləri ələ keçirib oraya sərmayələr yatırsınlar

- Xaricdə yaşayan erməni lobbisinin Dağlıq Qarabağla bağlı mövqeyinin əsas məqsədi torpağa sahib olmaq idi, yoxsa başqa məqsədlər də güdülürdü?

- Bu haqda az da olsa danışmaq istərdim. Dağlıq Qarabağ problemi sovetlərin vaxtında bir neçə dəfə gündəmə gətirilmişdi. Lakin bu mümkün olmamışdı. Xaricdə yaşayan erməni icması Qorbaçov hakimiyyətə gələndən sonra Dağlıq Qarabağ məsələsini yenidən qaldırdı. Amerikada, Fransada bildiyiniz kimi ermənilər çoxluq təşkil edir. Onların arasında milyonerlərlə yanaşı milyarderlər də vardı. Onlar Ermənistan rəhbərliyindən, millətçi qüvvələrdən tələb edirdilər ki, Dağlıq Qarabağ məsələsini qaldırsınlar. Bu işdə onlara hər cür kömək edilirdi. Xaricdə təbliğat mexanizmi inkişafda idi. Müxtəlif kitablar, qəzet və jurnallar nəşr olunaraq, dünya ictimaiyyəti arasında erməni milləti haqqında mif yaradırdılar. Bu, ildən-ilə geniş vüsət alırdı. 100 il ərzində xaricdə yaşayan millətçi qüvvələr Ermənistanda yaşayan əhalinin beynini özlərinin mənfur və zərərli təbliğatları ilə doldurmuşdular. Erməni xalqı da bütün bu cəfəng təbliğata inanmağa başlamışdı və özlərini ən yüksək irqə malik olduqlarını başqalarına sübut etmək istəyirdilər. Sual oluna bilər, erməni milləti bu cəfəngiyyata necə inana bilərdi? Tarixdən məlumdur ki, əgər hər hansı millətin intellektual səviyyəsi çox aşağıdırsa, deməli, onlara aşılanan uydurmalara tez inanırlar. Ermənilərin düşüncə tərzi, əqidəsi məhz bu müstəvi üzərində qurulmağa başlamışdı. Onları artıq heç nə düşündürmür, özlərini başqa millətlərdən üstün tutduqlarından apardıqları milli ideologiya faşist ideologiyasından əskik deyil, bəlkə də artıqdır.

Amerikanın Nyu York şəhərində, Kaliforniya ştatında çoxlu erməni oliqarxları, neft maqnatları, senatın, Konqresin üzvü olan imkanlı adamlar çoxdur. Onlar xarici dövlətlərin xüsusi xidmət orqanlarının vasitəsilə SSRİ-ni dağıtmaq üçün sovetlər birliyində incə bir yer axtarırdılar və nəhayət, Ermənistanın üstündə dayandılar. Çünki bu dövlət terrorçu, millətçi kimi tanındığından və 100 il ərzində dünyada bir neçə terror aktıları həyata keçirdiyindən ondan istifadə etmək qərara alınmışdı. Burada iki məqsəd güdülürdü. Birincisi, SSRİ-ni dağıtmaqla Qorbaçova kömək etmək, ikincisi isə Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın tərkibindən alıb Ermənistanın tərkibinə vermək idi. Amerikada, Fransada yaşayan erməni milyonerləri Dağlıq Qarabağı əldə etməklə burada yurd salmaq niyyətində deyildilər. Onları daha başqa məsələlər düşündürürdü. Erməni oliqarxları Qarabağı özlərinin biznes mərkəzinə çevirmək və öz kapitallarını artırmaq istəyirdilər. Bunun üçün xaricdən SSRİ-nin dövlət səviyyəsində olan antisovet siyasətinə dəstək verənlərə, məmurlara, millətçi ziyalılara, Ermənistan rəhbərliyinə, Dağlıq Qarabağın separatçı qüvvələrinə külli miqdarda vəsait ayırmışdılar. Siz inanmazsınız, onların ayırdığı vəsait Sovetlər birliyində olan hər hansı bir respublikanın illik büdcəsindən çox idi.

Erməni milyonerlərini Dağlıq Qarabağın sərvətləri düşündürürdü. Bilirsiniz ki, həmin ərazidə qızıl, filiz, membran, civə, latun, mineral sular var. Kokain yetişdirmək üçün münbit torpaqlar mövcuddur (artıq 15 ildən yuxarıdır ki, Qarabağda kokain yetişdirilir - müəllif). Belə zəngin torpağa malik olan diyarı Azərbaycanın tərkibində saxlamaq və bununla barışmaq erməni lobbisini heç cürə razı sala bilməzdi. Onlar bura qoyduqları və qoyacaqları sərmayələri, əgər Qarabağ alınsa, Amerika və Fransanın erməni milyonerləri böyük, yaxın gələcəkdə isə daha böyük gəlir götürmək fikrində idilər. Hal-hazırda kütləvi informasiya vasitələrində yazılır ki, Dağlıq Qarabağda ermənilər artıq böyük layihələr gerçəkləşdirirlər.

HAŞİYƏ: Ukraynanın məşhur telejurnalisti Dmitri Qordon bir gün öz "Qordonun qonağı" verilişinə dəvət etdiyi 1970-ci illərdə Odessa şəhərində yaşayan və sonralar Amerikaya pənah aparan müğənni Villi Tokarevin müsahibəsinə diqqətlə qulaq asdım. Jurnalist ona belə bir sual verdi ki, "bilirəm, sizin Amerikada çoxlu milyoner dostunuz var. Bəs milyarder dostunuz varmı?" Tokarev belə cavab verdi: "İki milyarder dostum var. Onlardan biri Levon Ayrapetyandır. O, məni bir dəfə Stepanakertə apardı. Levon orada böyük bir mehmanxana tikdirmişdi. Bir çox xarici dövlətlərdə olmuşam, bahalı mehmanxanalarda qalmışam, ancaq belə möhtəşəm mehmanxana görməmişdim. Dostum orada əlavə olaraq açıq havada 20 minlik yay konsert salonu tikdirmişdi. Mən orada konsert verdim".

"Ocaq" kitabını yazmaq üçün Zori Balayanı Amerikaya dəvət etmişdilər

- Vladimir Nazaroviç, biz hələ Sumqayıt hadisələrinə gəlib çatmadıq. Bəlkə...

- Tələsməyin. Öz fikirlərimi aydın və ardıcıl şəkildə ifadə etmək istəyirəm. Zori Balayanı Azərbaycanda, yəqin ki, tanımayan yoxdur. Sovetlərin vaxtında o, "Literaturnaya qazeta"nın Ermənistan üzrə xüsusi müxbiri işləyirdi. Az-çox yazıçılıqla da məşğul idi. Qatı millətçi, şovinist, türklərə, azərilərə nifrət bəsləyən, faşist ideologiyasına qulluq edən yaramazın biridir. Onun "Ocaq" kitabı özünün təşəbbüsü ilə yazılmayıb. 1980-ci illərin əvvəllərində xarici kəşfiyyat orqanları, bu, həmin orqanlardır ki, orada çoxlu erməni millətindən olan nümayəndələr çalışır, onlar sovetlər birliyində, öncə olaraq Ermənistanda, qatı miillətçiliyi və şovinistliyi ilə tanınan qələm sahibləri üzərində araşdırmalar aparandan sonra Balayanın üstündə dayandılar. Onu Amerikaya dəvət etdilər, Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsində çalışan ermənilərlə görüşlər aparıldı. "Ocaq" kitabının əsas konturlarını cızıb Balayanın qarşısına qoydular və ona xeyir-dua verdilər. Kitab hazır olandan sonra ora əlavələr edildi və Amerikada rus dilində çap olundu. Bundan sonra Balayan tez-tez xaricdə erməni lobbisinin qonağı olurdu. Bu kitab fasilələrlə 4 dəfə çap olunub bütün dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı. Dağlıq Qarabağ məsələsi qalxanda Zori Balayana istinad edirdilər. Əfsuslar olsun ki, həmin dövrdə Azərbaycan dövləti, onun rəhbərliyi millətçi ruhunda yazılmış bu kitaba layiqli cavab verə bilmədi. Çox təəssüf... Kitab isə alova büründü, Dağlıq Qarabağ de-yure Azərbaycanın olsa da, de-fakto ermənilərə keçdi. Torpaqlarınızın 20 faizi işğal olundu. Milli sərvətlər dağılır, daşınır, satılırdı. Amerikada yaşayan erməni milyonerlərinin 1980-ci illərin əvvəllərində qaldırdıqları problem onların xeyrinə həll olunmağa başlandı. Artıq onlar Dağlıq Qarabağı həqiqətən böyük biznes mərkəzinə çevirmişlər. Onlar 25 il ərzində Dağlıq Qarabağdan milyardlarla gəlir götürmüşlər, desəm, yanılmaram.

- İndi isə Sumqayıt hadisələrinə keçək. Nə üçün qüdrətli DTK, o cümlədən sovet ordusu Sumqayıtda iğtişaşların qarşısını ala bilmədi?

- Burada xaricdə yaşayan erməni lobbisi, Ermənistanın xüsusi xidmət orqanları və daşnak partiyasının millətçi üzvləri məharətlə işlədilər. Mikrorayonda kameralar quraşdırıldı, fotoçəkilişlər aparıldı. Sonra sənədli film çəkib dünya ictimaiyyətinə çatdırdılar. Həmin film hadisələrdən sonra Fransada nümayiş etdirildi. Onu da deyim ki, bu, montaj olunmuş, təxribat xarakterli film idi. Buna inanmaq düzgün deyil. Onu da deyim ki, kameraların harada və necə qurulması inandırıcı deyil. Biz bunun üzərində işləmişdik. Bu, çətin məsələdir. Həmin dövrdə gizlin və gözə çox da çarpmayan kameralar ancaq DTK-da vardı.

- Siz əvvəldə dediniz ki, Amerikada, Fransada yaşayan erməni milyonerləri Dağlıq Qarabağ məsələsini qabartmaq üçün SSRİ-nin hər hansı respublikasının illik büdcəsindən də çox pul ayırmışdılar. Həm də onu vurğuladınız ki, Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsində çoxlu erməni çalışır. Məgər onlar üçün kamera almaq və haradasa quraşdırmaq prolem idi? Nədən inandırıcı görünmür...

- Hər şey mümkündür. Onu deyim ki, Moskvadan və Bakıdan olan DTK əməkdaşları Sumqayıtda ancaq çəkilişlərlə məşğul idilər. Bu, danılmaz faktdır.

HAŞİYƏ: Hüquq mühafizə orqanlarının arxiv materillarına istinad edərək 1988-ci ilin fevral ayında Sumqayıtda baş verən hadisələrdə erməni ekstremistlərinin bir neçəsinin adını və soyadını oxucuların nəzərinə çatdırmaq istəyirəm.

1.Levon Saturyan, Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin təklükəsizlik komitəsinin əməkdaşı. Milli zəmində anti-Azərbaycan təbliğatı ilə məşğul olur, millətçi qüvvələri lazım olan informasiyalarla təmin edirdi.

2.Eduard Mosesov, Yerevanda nəşr olunan "Kommunist" qəzetinin müxbiri. Sumqayıtda video və foto çəkilişlərlə məşğul olurdu.

3.Q.Ağacanyan, Yerevanda nəşr olunan "Kommunist" qəzetinin müxbiri, Sumqayıtda video və foto çəkilişlərlə məşğul olurdu.

4.Albert Qriqoryan, (Eduard Qriqoryanın qardaşı) gənclərə narkotik paylayırdı.

Siyahı ilə kifayətlənib başqa faktlara keçmək istəyirəm. 1991-ci ilin yanvar ayında SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sabiq əməkdaşı A.Kiçixin Moskvada nəşr olunan "Stolitsa" jurnalında yazırdı: "Biz Sumqayıt, Uzen və Oşda qanlı hadisələrin baş verəcəyi haqqında məlumatlı idik. Bu haqda SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinə məlumat verdik. Onlar da Mərkəzi Komiteni xəbərdar etdilər. Bizim bütün yazılı və şifahi məlumatlarımız Mərkəzi Komitənin divarları arasında sükutla qarşılanırdı. Partiya rəhbərliyi separatçıların və cinayətkar dəstələrin qarşısını almaqda heç nə etmədi".

A.Məmmədov, Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi Sumqayıt şəhər şöbəsi rəhbərinin sabiq müavini: "Sumqayıt hadisələrinin ssenarisi əvvəlcədən tutulmuşdu. SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsindən polkovnik Paponinin rəhbərliyi altında 30 nəfərdən ibarət bir heyət Sumqayıta gəldi. Onların Azərbaycan xalqının xeyrinə heç bir tədbir görmədiklərinin şahidi olduq, əksinə, ermənilərlə söhbətlərində onları azərbaycanlılara qarşı qızışdırırdılar. Qoşunların gözləmə mövqeyi də hamının təəccübünə səbəb olmuşdu. Məsələ isə aydın idi. Sumqayıtda təxribat törədilməli idi, bu təxribat da törədildi".

- Bütün bunlara münasibətinizi bildirməyinizi istəyirəm.

- Mən bildiklərimi qeyd edim. Sumqayıt şəhər Partiya Komitəsinin birinci katibi C.Müslimzadə mitinq iştirakçılarını arxasınca dənizkənarına aparanda, Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri Yusifzadədən xəbər gəldi ki, Moskvadan iki xüsusi qrup gəlib, onlar hadisələri lentə alacaqlar.

- Bəs necə oldu ki, sonralar o lentlər yoxa çıxdı? Nə bizim kəşfiyyat orqanlarının arxivlərində, nə də apardığımız araşdırmalar bir nəticə vermədi.

- Görünür, bütün bunlar gizlin şəkildə harasa göndərilib.

- Bu necə ola bilərdi?

- Bu işdə maraqlı olan qüvvələr var idi.

-Kim? DTK? Yaxşı, iğtişaşların tüğyan etməsində spirtli içkilərin, narkotiklərin də rolu böyük olmuşdur. Bunu təsdiqləyirsinizmi?

- Bu məsələyə aydınlıq gətirmək istəyirəm. Sumqayıtın ərzaq mağazalarına cədvələ uyğun olaraq həftədə bir dəfə araq gətirilirdi. Hadisələr ərəfəsində mağazaların birində ticarət birliyinə zəng vurulmuşdu ki, təcili olaraq araq gətirilsin. Əvvəl buna etiraz etmişdilər. Buna əhəmiyyət verməyib yenidən israrla spirtli içki tələb edirdilər. Guya mağazada araq qurtarıb. Biz bununla maraqlandıq. Əvvəl bir şey əldə edə bilmədik. Sonralar məlum oldu ki, zəng vuran da, mağaza müdiri də erməni imişlər. Onlar baza müdirinə külli miqdarda rüşvət verib, istəklərinə nail olmuşdular. Həmin günlər ermənilər Sumqayıtın bütün aptek müdirlərinə hədə-qorxu gələrək dimedrol dərmanını əldə etmişdilər. Spirtli içki dimedrolla birlikdə iğtişaşlarda iştirak edən gənclərə paylanıldı. Səhiyyə işçiləri daha dəqiq deyə bilərlər, dimedrolu spirtli içki ilə qarışdıranda təsiri adi narkotikdən də güclü olur, kişilərdə cinsi harmonları artırır.

- Qriqoryana 5 nəfər erməni millətindən olan adamı qətlə yetirdiyinə görə 12 il iş verdilər. Əhməd Əhmədova isə Moskvada mühakimə edərək guya bir adam öldürdüyünə görə güllələnmə kəsdilər. Bir keçmiş DTK polkovniki və bir vətəndaş kimi hər iki hökmü ədalətli sayırsınızmı?

- Vicdanlı adam bunu ədalətsiz sayar. Mən də vicdanıma ləkə salmaq istəmirəm. Bilirsiniz, bu işdə yüksək dairələrdə marağı olan qüvvələr var idi.

- Hansı qüvvələr idi onlar?

- Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosu. Qorbaçov hakimiyyətə gələndə irəli sürdüyü siyasət qeyri-sosializm müstəvisində aparıldığından Siyasi Büro üzvləri iki yerə bölünmüşdü. Birinci qrupa Mərkəzi Komitənin katibi Y.Liqaçov rəhbərlik edirdi. O, SSRİ-nin qorunması, milli respublikaların torpaqlarının toxunulmazlığı haqqında çıxış edirdi. İkinci qrupun rəhbəri Qorbaçovun "yenidənqurma" siyasətinin baş memarı sayılan Mərkəzi Komitənin katibi A.Yakovlev idi. Onun SSRİ-nin dağılmasında danılmaz əməyi olmuşdur. İkinci qrupu Qorbaçov müdafiə edirdi. Bilirsiniz ki, onun ətrafı ermənilərlə əhatə olunmuşdu. Aqanbekyan, Şahnazarov, Sitaryan və başqaları. Dağlıq Qarabağ məsələsində də onların rolu vardır. Hələ mən Raisa Maksimovnanın Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsində bitərəfli mövqeyini demirəm. Raisanın bir tərəfi erməni, bir tərəfi isə yəhudi idi. O, Qorbaçovla Fransada olanda erməni icması ilə görüşmüş, onlara Dağlıq Qarabağla bağlı vədlər vermişdi. Bu haqda SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədrinin birinci müavini F.Bobkovla söhbət edəndə, o, çiyinlərini çəkib demişdi ki, "Mən hər şeyi həll etməyə səlahiyyətli deyiləm. Raisanın Mixail Sergeyeviçə təsiri böyükdür".

- Əgər biz deyiriksə Qorbaçov Qərb dövlətləri tərəfindən satın alınmışdısa, belə çıxır ki, Raisa Maksimovna da satın alınmışdı?

- Bəli. Onun ermənipərəst mövqeyi haqqında yüksək dairələrdə çox danışırdı. Həm də Amerikada, Fransada erməni oliqarxları tərəfindən aldığı qiymətli bəzək əşyaları bunu sübut edirdi.

Budyonovsk şəhərində həbsxanada cəzasını çəkən Eduard Qriqoryana Amerikadan erməni lobbisi xüsusi bağlamalar göndərirdi

- Qriqoryanı Azərbaycan təcridxanasından alıb, Stavropol vilayətinin Budyonovsk şəhərinə apardılar. Bu işdə, yəqin ki, Moskvanın əli vardır, eləmi?

- Bəli. Siz Sumqayıt hadisələrinin araşdırılması ilə məşğulsunuz. Bilirsiniz ki, həmin dövrdə istər Yerevanda, istər Moskvada, istərsə də xarici mətbuatda Qriqoryanla bağlı böyük bir təbliğat kampaniyası başlandı. Guya Azərbaycanda ona işgəncə verilir və sair. Bunları bəhanə kimi əldə rəhbər tutan Kremlin rəhbərliyi hüquq mühafizə orqanlarına tapşırdı ki, onu Rusiyaya köçürsünlər. Siz "Exo Sumqayıta" sənədli filmini çəkəndə Budyonovskda oldunuz, Qriqoryandan müsahibə aldınız. Mən də iştirak edirdim. Siz məni ona rejissorun assistenti kimi təqdim etdiniz. Onu da deyim ki, həmin vaxt mənim Stavropolda olmağımın iki səbəbi vardı. Birincisi haqqında. Bizə məlum idi ki, Qriqoryan fevral hadisələrindən əvvəl Stepanakertdə olub. Kimlərlə isə görüşüb, siyahı əldə edib və sair. Bizi onun etirafı maraqlandırırdı. Lakin onu Budyonovska gətirəndə heç kimlə görüşməyi, müsahibə verməyi, həqiqəti söyləməyi qəti qadağan etmişdilər, əvəzində ona gözəl bir şərait yaratmışdılar. Siz inanmazsınız, ancaq bu, həqiqətdir. Qriqoryana ayda bir dəfə Amerikadan böyük bağlama gəlirdi. Keyfiyyətli ərzaqlardan və geyim əşyalarından ibarət olurdu. Almaniyadan dərman preparatları göndərilirdi. Çünki o, vərəm idi. Bir sözlə, Qriqoryan həbsxanada yox, sanki sanatoriyada dincəlirdi.

- Yakovlev haqqında. SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sabiq sədri V.Kryuçkov "Liçnoye delo" xatirələr kitabında yazır ki, Yakovlev Kanadada SSRİ-nin səfiri işləyərkən Amerika Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsi tərəfindən satın alınmış və həmin kəşfiyyat orqanının aktiv casusuna çevrilmişdi. Sizin fikrinizi bilmək istərdim.

- Kryuçkovun dedikləri həqiqətdir. Hələ Brejnev hakimiyyətdə olanda Andropov ona bu haqda məlumat vermişdi. Leonid İliç isə buna əhəmiyyət verməmişdi. Aleksandr Yakovlevin atası Nikolay inqilabçı olub. Qırmızı qvardiyaçılar tərəfində vuruşub. Bolşeviklər hakimiyyətə gələndən sonra tamahkar olduğundan soyğunçuluqla məşğul olaraq, külli miqdarda pul, qızıl əldə etdi. Kollektivləşmə dövründə, tarixdən bilirsiniz ki, çörək qıtlığı oldu, aclıq baş alıb gedirdi. Bundan istifadə edən Nikolay yerli əhaliyə, imkansızlara kreditlə pul verirdi. Əvəzində taxıl, əşya, zinət əşyaları, yeri gələndə evlərini müsadirə edirdi. Beləliklə, bu qırmızı qvardiyaçı az bir zamanda "kulak"a çevrildi. Onun camaata zülm etdiyindən və oğurluq yolu ilə vəsait mənimsədiyindən NKVD xəbər tutdu və onu Sibirə sürgün etdilər. Aleksandr Nikolayeviç sonralar atasının familiyasından imtina edib, Yakovlev familiyasını götürdü. SSRİ-yə nifrət, kin-küdurət o vaxtdan başlamışdı. Ona görə də o, Kanadada olanda Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin agenti olmağa razılıq verdi və SSRİ-nin dağılmasında mühüm rol oynamağa başladı. Təsəvvür edin, xaricdə səfir işləyən sovet diplomatının aylıq xərcləri ona ayrılan əməkhaqqından bir neçə dəfə çox olurdu. Bu pulları ona kim verirdi? İnanıram ki, sualım sizə aydındır.

İkinci bir məqama toxunmaq istəyirəm. Yakovlev ermənipərəst idi və həmişə Qorbaçovun dəstəyini alaraq hərəkətə gəlirdi. Mənim Mərkəzi Komitənin katibi, Siyasi Büronun üzvü Y.Liqaçovla söhbətim olmuşdu. O mənə dedi ki, Azərbaycanla Ermənistan arasında yaranan konfliktlə əlaqədar olaraq mən Bakıya, Yakovlev isə Yerevana ezam olunduq. Azərbaycan fəalları qarşısında çıxış edərək bildirdim ki, torpaq toxunulmazdır, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz hissəsidir, onu heç kim dəyişə bilməz. Moskvaya qayıdandan sonra mənə elə gəlirdi ki, Yakovlev də Yerevanda eyni siyasətlə çıxış edəcək. Lakin onun çıxışının stenoqramını oxuyanda çox təəccübləndim. Aleksandr Nikolayeviç Yerevanda fəallar qarşısında yox, mitinqdə qatı millətçilərin, daşnakların qarşısında çıxış etmişdi. Siyasi Büronun daxili qanunlarına görə belə çıxışlar qəti qadağan olunurdu. Nə isə. Yakovlev orada əhalini sakitləşdirir və deyir ki, bu tarixi zərurətdir və Dağlıq Qarabağ problemi Moskvada həll olunmaq üzrədir. O, bunu Qorbaçovdan xəbərsiz edə bilməzdi. Mixail Sergeye